

Kőszeghy Miklós (1964) ókortörténész, a PPKE BTK Ókortörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, az Evangélikus Hittudományi Egyetem egyetemi tanára. Kutatási területe az ókori Izrael története és nemzetközi kapcsolatai a babilóni fogság előtt, valamint ugyanezen időszak héber epigráfiája, Jeruzsálem története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Áház titulatúrája (2014/4).

Kinek jaj, kinek fáj?

Kőszeghy Miklós

Előzetes megfontolások

Hogy kinek fáj? Nyilván sokaknak, de közülük e rövid írás keretei között csak azokkal szeretnék foglalkozni, akiknek azért fáj, mert beleestek egy ősi csapdába: nem tudtak ellenállni az alkohol csábításának. Ha kissé még magasabban akarnék fogalmazni, akkor azt mondhatnám, hogy a részegség, majd az azt követő másnaposság archetipikus emberi tapasztalat. Ha pedig történészként közelítünk a kérdéshez, akkor azt gondolom, hogy a részegség mint jelenség ugyanúgy értelmezhető a braudeli hosszú időtartam körébe tartozó elemként, mint mondjuk a földművelés adottságai, vagy akár a család.

A mértéktelen italozásról az Ószövetség is tud. Rengetegen isznak az Ószövetség nagyjai közül, felsorolni is nehéz őket.¹ Noé kezdte, a világon senki sem előzte meg e kétes dicsőségben – a Gen 9,21 szerint elég súlyos lehetett a helyzet, mert az özönvizet túlélő hős meztelenre vetkőzve feküdt a sátrában. Lót alkoholos története még cifrább – őt a lányai itatták le, akik Szodoma és Gomora pusztulása után azt hívnék, hogy nincs élő férfi a földkerekségen, saját apjuktól foganták fiaikat, Móáb és Ammón ösatyáit (Gen 19,30–38).² De leissza magát a hettita Úriás is, azazhogy őt Dávid itatja le, azt remélve, hogy a férfi így végre a feleségével hál majd, s eltereli róla az apaság gyanúját (2 Sám 11,13).

Ám az alkohol mérték nélküli élvezete csoportosan is lehetséges volt a férfiak számára. Amikor Ben-Hadad, a damaszkuszi arámi állam királya Samáriát ostromolta, bizony vezéreivel talált alkalmat és időt egy alaposabb lazításra is: velük együtt dőzsölt a sátrában (1Kir 20,12), úgyhogy már délre teljesen lerészegedett (1Kir 20,16) – ami, valljuk meg, nem kis teljesítmény egy ostrom kellős közepén! Ráadásul az alkoholizmus, korát messze megelőzve, már ekkor *gender fair* jelenségnek bizonyult. Ámósz próféta meglehetősen tiszteletlenül „básáni tehéneknek” nevezi a samáriai elithez tartozó asszonyokat, akik egyre csak italt követelnek férjeiktől (Ám 4,1). És még folytathatnánk a sort, de talán megelégedhetünk ennyivel, különösen akkor, ha hozzátesszük, hogy a részegség feltehetően már az ószövetségi korban sem ismerte a társadalmi határokat. A szegények közt ugyanúgy gyakori lehetett, mint az elit tagjai között.

E sok eset ismeretében talán még meglepőbb, mennyi a bizonytalanság a részegség ószövetségi terminológiáját illetően. A részegséget jelölő héber gyök *šakar*,³ amely az akkádból, az ugaritiból és az arámiból is adatolható. A belőle származtatott főnév, a *šekar*⁴ azonban már egy sor nehézség forrása. A legújabb héber szótár szerint a szó jelenthet bort és sört is – ez kissé borúlátóbban fogalmazva azt jelenti, hogy a szó valódi jelentését illetően teljes a bizonytalanság. A szó nyilvánvalóan rokona az akkád *šikārum*-nak, amelynek jelentése 'sör', illetve általánosabban 'részegítő ital'.⁵ Ám ettől még nem jutunk közelebb a bibliai szó jelentéséhez. Az bizonyos, hogy a köznéppel az ókori Izraelben is fogyasztott sört, erre utal az a tény, hogy igen sok lelőhelyről került elő a jellegzetes söröskancsó (széles kiöntő, valamint a kiöntő indulásánál a kenyérdarabok felfogására szolgáló szűrő). Lehetséges, hogy a héber *šekar* egyfajta gyűjtőnév?⁶ Ezt sem zárhatjuk ki.

Azonban, ha már a terminológiában ennyi a bizonytalanság, akkor talán érdemes másfelől elindulnunk. A szöveg mindig segít – már ha tudjuk értelmezni –, és ez most

sincs másként. A *Példabeszédek* könyvében rendkívül érzékletes leírást találunk a részegség (és talán a másnaposság?) tüneteiről. Az alábbiakban e szöveg megértésére teszünk kísérletet.

A szöveg: Péld 23,29–35

²⁹ *Kinek jaj? Kinek fáj?*⁷

Kivel zsörtölődik egy asszony?⁸ Ki panaszkodik?⁹

Kinek vannak sebei a semmiért?¹⁰

Kinek zavaros¹¹ a szeme?

³⁰ *Azoknak, akik sokáig időznek a bor mellett, akik jönnek, hogy fűszeres bort próbáljanak!¹²*

³¹ *Ne nézd a bort, ahogy látatja magát,¹³ amint vörösén csillog,*

ahogy ragyog¹⁴ a kehelyben!¹⁵ Könnyedén lecsúszik az!¹⁶

³² *Végül megmar,¹⁷ mint a kígyó,*

(mérget)¹⁸ spriccel, mint a vipera.¹⁹

³³ *Szemeid furcsa dolgokat látnak,*

Szíved perverz dolgokat²⁰ beszél.

³⁴ *És olyan leszel, mint aki a tenger szívében fekszik,*

és mint aki fekszik az árbockosárban.²¹

³⁵ *Megütöttek, nem éreztem fájdalmat. Lesújtottak rám, nem vettem róla tudomást.*

Mikor ébrednek fel? Tovább keresem!²²

A folyamat

Rövid, ám igen érzékletes szöveg! Mintha keretes szerkezetben írta le egy jól ismert folyamatot. A legelején, a 29. versben az illető, már túl a részegségen, jajgat. Talán másnap reggel van már, s egy átborozott éjszaka után ilyenkor nagyon tud fájni az élet! Nyomban megtudjuk, mi is történt: sokáig, talán éjszakába nyúló üldögélés a bor mellett – innen bizony egyenes út vezethet a jajgatásig. Főként akkor, ha kóstolgatni lehet a különféle fűszerezett keverékeket, bizony ilyenkor nehéz a döntés – újra és újra meg kell kóstolni. És hát a vörösbor csillogása ellenállhatatlan, s mire rájövünk, hogy a bor úgy mar meg, mint egy kígyó, már késő. Hallucináció, botor és illetlen beszéd (alighanem hangosan), majd az egyensúlyozásért felelős szerveink kapitulációja. Megvernek, vagy csak álmodtam? Honnan vannak a sebeim? És mégis! Ha felébredek, kezdem előlről – ördögi kör.

Az egészért természetesen a bor a felelős. A szőlő (*vitis vinifera*) eredetileg Palesztinától északra volt őshonos, de valószínűleg igen korán utat talált a későbbi Izrael és Júda területére.²³ A házasítás első nyomai Jerikó környékéről a Kr. e. 3. évezredből kerültek elő. A napsütés, a csapadék és a talaj mind ideálisak voltak – s ma is azok – a szőlőműveléshez és a bortermeléshez. Az ószövetségi korban minden falu mellett léteztek szőlőskertek, amelyeket falak választottak el egymástól, s amelyeknek termését szigorúan őrizték. A szőlő nagy részéből bort készítettek – kisebb része mazsolaként végezte –, még hozzá a bennünket érdeklő korszakban mindvégig változatlan módszerrel. A sziklába gödröt vájtak, ide hordták a szőlőt, majd taposással nyerték ki a levét. Ez a folyadék egy csatornán keresztül a közeli ülepítő gödörbe folyt, s itt must lett belőle. Miután a must kiforrt, agyagedényekbe töltötték, lepecsételték, s egy év múlva fogyasztották el. Fogalmunk sincs, milyen mi-

nőségű lehetett ez az ital. Már az Ószövetség is különbséget tesz a borok között termőhely szerint. Az is igen valószínű, hogy az óbor és az újbort közti különbséget is figyelembe vették – erről újszövetségi adatunk is van: senki sem tölt új bort régi tömlőbe.

A mértékkel történő borfogyasztás ellen semmiféle teológiai ellenvetés nem merül fel az Ószövetség lapjain. Épp ellenkezőleg, a Prédikátor így buzdítja olvasóit: „Azért csak edd örömmel kenyeredet, és idd jókedvvel borodat, mert mindig az volt Isten jóakarata, hogy ezt tedd!”²⁴ (Préd 9,7.) A mérték, minden bizonnyal ez volt a kulcskérdés már akkor is.

A bölcsességi irodalom mint a téma kerete

A kérdés mindezek után talán már csak az, hogy mit keres egy ilyen rendkívül érzékletes leírás a Biblia szövegében. A választ onnan érdemes kezdenünk, hogy szövegünk a *Példabeszédek* könyvében található, amely könyv az Ószövetségen belül a bölcsességi irodalom része. Az ószövetségi bölcsességfogalom szerint a bölcsesség praktikus valami, a gyakorlatból lehet megszerezni, és ha már megvan, akkor a gyakorlati élet megjavítására lehet felhasználni.²⁵ Nem a tudás mennyisége, hanem a minősége a döntő, és az is bizonyos, hogy az életkor-nak önmagában semmi köze ahhoz, hogy valaki birtokolja-e a bölcsességet, vagy nem. A bölcsességi irodalom alapvető meggyőződéseinek egyike, hogy a világban szoros összefüggés áll fenn tett és következmény között. Méghozzá azt is szilárdan vallja a bibliai bölcsességi irodalom, hogy a jó tett jó, a rossz ellenben rossz következmény(ek)e)t von maga után. Mindennek oka az, hogy ez az összefüggés a teremtett világ Isten, istenek szabta rendjéből következik. A sumer me, az egyiptomi *Maat* bizonyos értelemben ugyanazt a rendet garantáló erőt jelenti, mint a bibliai *Šēdāqāh*, amit jobb híján ’igazságosság’-ként szoktak magyarrá fordítani. Az emberi igazságosság ezek szerint az isteni, az istenek világában érvényesülő igazságosságban gyökerezik, mintegy annak földi leképeződéseként valósul meg.²⁶ Mivel pedig ez a fajta bölcsesség a gyakorlati életre irányul, így semmi nem eshet kívül a hatókörén, ami része a mindennapi életnek – a részegség sem.

A bibliai bölcsességnek három szintjét szokás megkülönböztetni.²⁷ Az első a nemzeti szinten megfogalmazódó bölcsesség, amit bizvást nevezhetünk népi bölcsességnek. A második a királyi udvar hivatalnoki közegében kialakuló bölcsesség, a harmadik a teológiailag reflektált bölcsesség. Ám mindhármát átjárja a fentebb említett meggyőződés, amely szerint a tett és következménye közt szoros és felbonthatatlan kapcsolat áll fenn. Ezen összefüggés jelentőségét aligha becsülhetjük túl. Ám bárki, aki nyitott szemmel jár-kei a világban, az akármelyik időpillanatban könnyedén érzékelheti, hogy a jó nem mindig nyeri el a jutalmát, miként a rossz sem feltétlenül bünhődik. Sőt, mintha éppen fordítva volna! Így hát ezt az alappillért úgy kell tekintenünk, mint az iskolázott elit véleményét arról, hogy miként kellene működni a világnak. Jelen pillanatban még nem így működik – gondolhatták sokan már akkor is –, de mégis ez az az irány, amerre haladni kell, a cél ugyanis a társadalom stabilitásának és ezáltal működőképességének minden körülmények közt való megőrzése.²⁸ Ez a meggyőződés egy idő után már az iskolázott elit köreiből is problémákat okozott,

hiszen látták, milyen gyakran szenvednek éppen a jók. E rendkívül fontos szellemtörténeti dilemmára adott zseniális válaszként lehet értelmezni Jób könyvét.²⁹ Ám a részegség oda vezet, hogy minden inog – előbb csak a részeg ember maga, de aztán ki tudhatja, hol áll meg a veszélyes folyamat?

Fentebb olvasott bibliai passzusunk a *Példabeszédek könyvének* harmadik nagy egységében, a bölcsék mondásait tartalmazó részben (22,17–24,22) található. Eredetét tekintve talán ez az egység is fogság előtti,³⁰ ám végső formáját tekintve már minden bizonytalansággal kell tartanunk. Ám a bölcsességi irodalom egyik, a keletkezési időtől teljes mértékben független, kedvelt irodalmi formája, az apa–fiú beszélgetés az, amely itt is megjelenik. A Péld 23,26 ilyen apai intéssel kezdődik:

egy aggódó atya óvja fiát a prostituáltaktól (Péld 23,26–28). Rögtön ezt követi a mi szövegünk, amely ugyan már csak témájánál fogva is világosan elkülönül az előzőtől, ám jelen formájában úgy tűnik, mintha ez is az apai intés része volna. De ha igaz az, hogy a bölcsességi tapasztalat gyakorlati jellegű, s az életből merít, hogy megjavíthassa az életet, akkor talán még egy lépést tehetünk az egész helyzet jobb megértése felé.

Az apa inti a fiát a bor túlzott élvezete kapcsán, talán éppen úgy, ahogyan őt is intette az apja. Ő azonban nem elégedett meg az intéssel, személyes tapasztalatot (esetleg többet is?) szerzett az alkohol pusztító erejével kapcsolatban. Saját tapasztalataiból kiindulva inti fiát, s ugyanezen okból talán azt is tudja, hogy hiába teszi...

Jegyzetek

- 1 Teljes körű felsorolást ad: Dubach 2009, 82–191.
- 2 A történetet egyfelől értelmezhetjük úgy, mint Izrael igen súlyos ítéletét saját szomszédjairól, mindazonáltal nem ez az egyetlen lehetőség. A lányok akcióját akár pozitívan is lehet értékelni – vö. Hodossy 2008, 51–55.
- 3 Gesenius¹⁸, 1356.
- 4 Gesenius¹⁸, 1356.
- 5 AHw 1332–1333.
- 6 Így Dubach 2009, 203–204.
- 7 A szöveget alapvetően saját fordításomban közlöm. Ám itt a Református Új Fordítást követem. A *jaj* – ’wy esete egyértelmű (vö. Gesenius¹⁸, 23), ám a második felkiáltásban szereplő szó (*’bwy*) hapax legomenon. Mivel párhuzamban áll a másikkal, nyilván jelentése is közeli azéhoz.
- 8 Lásd Gesenius¹⁸, 633.
- 9 Aktívként fordítom a formulát a jobb érthetőség kedvéért – vö. Fox 2009, 741.
- 10 Lásd: *hnm*, Gesenius¹⁸, 372.
- 11 Szó szerint ’sötét’, vö. Gesenius¹⁸, 348. Hausmann (1995, 297) vörös szemről ír.
- 12 Fox (2009, 741) megoldása is elképzelhető: ’to inspect, to investigate’.
- 13 Fox 2009, 741: ’presents itself’.
- 14 Az *’yn* ilyen értelmű fordításához lásd Fox 2009, 741.
- 15 A *Biblia Hebraica Stuttgartensia* apparátusának javítását követem.
- 16 A Református Új Fordítás megoldása igen találó. Vö. Waltke 2005, 264.
- 17 ’Megharap’ – *nšk*, vö. Gesenius¹⁸, 855.
- 18 Az értelmezést segítő kiegészítés.
- 19 A „vipera” fordítás bizonytalan. Vö. *sp’* Gesenius¹⁸, 1134: „unbestimmte giftige Schlangenart”. Riede (2003, 1195) egyértelműen viperának értelmezi a kifejezést.
- 20 Így: Fox 2009, 741; Waltke 2005, 110 és 248 – meggyőző filológiai indoklással.
- 21 Itt is van bizonytalanság. Waltke (2005, 249) óvatosan főníciai eredetű hajózási terminusról beszél. Murphy (1998, 174) utal a *hbl* szó hapax voltára, és igen óvatosan fordítja a frázist: „sleeping at the top of something”. Fordításunkban a Gesenius¹⁸, 319 megoldását követtük.
- 22 Ti. a bort, a borivás lehetőségét.
- 23 Az alábbiakhoz lásd Kőszeghy 2015, 8–9; valamint Zwickel 2013, 107–108. Lásd még alapvetően és részletesen: Franken 1999, 41–45.
- 24 A szöveget itt a Református Új Fordítás szerint közlöm.
- 25 Lásd Zenger et al. 2012⁸, 405.
- 26 Lásd Zenger et al. 2012⁸, 406.
- 27 Lásd Zenger et al. 2012⁸, 408–409.
- 28 Vö. Knauf 2009², 105.
- 29 Így: Knauf 2009², 106.
- 30 Lásd Zenger et al. 2012⁸, 455–459.

Bibliográfia

- Dubach, M. 2009. *Trunkenheit im Alten Testament. Begrifflichkeit – Zeugnisse – Wertung*. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 184. Stuttgart.
- Fox, M. V. 2009. *Proverbs 10–31*. Anchor Bible 18B. Baltimore.
- Franken, R. 1999. *Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries*. Sheffield.
- Gesenius, W. 2013¹⁸. *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Heidelberg.
- Hausmann, J. 1995. *Studien zum Menschenbild der älteren Weisheit*. Forschungen am Alten Testament 7. Tübingen.
- Hodossy T. E. 2008. *Móáb. Egy vaskori nép Izrael szomszédságában*. Kréné 9. Budapest.
- Knauf, E. A. 2009². „Die Verfasserkreise der hebräischen Bibel”: T. Römer et al. (szerk.): *Einleitung in das Alte Testament*. Zürich, 104–114.
- Kőszeghy M. 2015. *Keine Stadt lebt für sich allein. Jerusalem und seine Umgebung vor dem babylonischen Exil*. Alter Orient und Altes Testament 421. Münster.
- Murphy, R. E. 1998. *Proverbs*. World Biblical Commentary 22. Nashville.
- Riede, P. 2003. „Art. Schlange”: *Calwer Bibel Lexikon*. Bd. 2, 1195–1197.
- Waltke, B. K. 2005. *The Book of Proverbs, Chapters 15–31*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids, MI.
- Zenger, E. et al. 2012⁸. *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart.
- Zwickel, W. 2013. *Leben und Arbeit in biblischer Zeit. Eine Kulturgeschichte*. Stuttgart.